

ADATOK A BIHARI CSÁKY URADALOM TÁRSADALOMTÖRTÉNETÉHEZ A XVIII. SZÁZADBAN

Papp Klára

A Csáky család hosszú évszázadokon keresztül Bihar vármegye legjelentősebb birtokosai közé tartozott. Első adományait még Zsigmond királytól nyerték, a „keresztszeghi” előnév is a XIV—XV. század fordulójától származtatható.¹ A török elleni felszabadító háborúk idejére a család birtokainak zömét már a Felvidéken találjuk, ezért is itt szervezték meg Kluknó (Szepes m.) központtal gazdasági igazgatóságukat a XVIII. század folyamán, amely az illésfalvi (Szepes m.), a szendrői (Borsod m.), a budetini (Trencsén m.) és a margittai (Bihar m.) tiszttartóságot fogta össze.²

A körösszegi, adorjáni és margittai uradalom — ahogyan a források nevezik³ — mint a család közös, ősi birtoka a rangidős Csáky fivér rendelkezése alatt a testvérek közös megegyezése szerint működött, kormányzása is jórészt a családüléseken született döntésekre alapult.⁴

Mindez azonban korántsem jelentette azt, mintha a XVIII. század nem hozott volna változásokat a birtokok jobbágynépessége számára. A Habsburg-berendezésben viszonylag könnyen átmentették a bihari javakat, 1701 szeptemberében Lipót császár díszes oklevéllel erősítette meg Csáky Istvánt Margitta és Szalárd tartozékai-
ban s egyéb falvaik birtokában is.⁵

A század első felében — ahogyan erre már XVII. századi példa is adódott⁶ — az uradalomhoz tartozó puszták egy részét hosszabb-rövidebb időre zálogba vagy bérletbe adták.

1 Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez I. k. Bp., 1919. 172—173., 191—194., 217—222. old., Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Pest, 1958. 3. k. 67—89. old., Engel Pál: Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban (1387—1437). Bp., 1977. 93. old. — Adorján 1395. évi, 125. old. — Körösszeg királyi vár 1396. évi adományát igazolja.

2 Kállay István: A magyarországi nagybirtok kormányzata (1711—1848). Bp., 1980. 13. és 22. old.

3 HBmL IV. A 4/a — „Conscriptio... Bonorum Dominiy Keresztszeg, Adorján et Margitta... 1786”. A Csákyak Bihar megyében a korábbi évszázadokban az alábbiakat birtokolták még: Árpád, Tóti, Kenéz, Magyar Homorog, Dodonharasztja, Peterd, Nyüved, Küd (v. Kid), Mezőpeterd, Monostorábrán, Kispaczal, Déda, Akor. — L. Csáky oklevéltár I. k. 199., 268., 283., 340., 390., 490. old. és OL. P. 71. Fasc. 6. No. 55.

4 Tizta Pál viceispán írja 1768. június 17-én kelt levelében a birtokról: „a Familia között az soha fel nem osztatott, hanem osztatlanul biratott.” OL. Csáky család levéltára P. 72. Fasc. 328. No. 3. — az országos levéltári adatok a továbbiakban mindenütt a családi levéltárból valók.

5 OL. P. 71. Fasc. 4. No. 8.

6 Osváth Pál: Bihar vármegye sárréti járása leírása Nagyvárad, 1875. 476—477. oldalon írja, hogy Körmösd pusztát már 1649-ben Sas lakói szerzik meg 1800 magyar forintért. Utal rá: Varga János: Jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban 1556—1767. Bp., 1969. 264. old.

1728. január 6-án Körmösd praedium fele részének bérletéről kötöttek contractust Sas lakosai Várad István plenipotentiarissal, amelyben azok 900 magyar forint lefizetése ellenében nyertek használati jogot a pusztára. A feltételek a következők voltak: a) A Méhes alatti rétet a gróf (Csáky Zsigmond) magának tartotta meg, úgy, hogy annak felét a sasi lakosok kötelesek voltak „használni, fel gyűjteni, s alkalmas időben öszve is rakni”. b) Ha a berekböszörményi határban az uraság béres ökrei nem járhattak, át kellett őket engedni a körmödsdi pusztára. c) A kiváltás idejét a szerződésben nem közölték, csak arra kötelezte magát a gróf, hogy szándékáról 2 hónappal korábban értesíti a lakosokat.⁷

Néhány hónappal később, 1728. június 15-én már ifjú Csáky Imre aláírásával olvashatunk egy újabb contractualis levelet ugyancsak Körmösd pusztával kapcsolatban. Ebből kiderül, hogy a gróf váltotta vissza 1800 magyar forintért a praediumot Sas lakosaitól Szent Györgyi Mihály nevű prefectusa által, s annak fele részét bocsátotta 30 évi használatra a berekböszörményi lakosoknak „cum omnibus appertinentiis, halászó vizeivel, lehető Erdeivel és szabad Csap Székivel” 900 vonás forintokért.⁸ 1752-ben, amikor Ferdényi Gábor plenipotentiarus kötött árendás szerződést a berekböszörményiekkel, már a közösség fogyatkozásaként említi „a körmödsdi Pusztatelek el vétetődött... magok határán kevés szántófölgyök lévén kénytelenítettek más határon szántani”. A communitás tehát korántsem birtokolhatta Körmösdöt a meg egyezésnek megfelelően harminc évig.⁹

1763-ból és 1764-ből fennmaradt a böszörményi és sasi lakosok egyessége a Körmösd és Pankota puszták ugarföldjei (ekével élt földek) utáni szolgáltatásokról. E szerint a 74 böszörményi 64,5 forintot, 86 itce vaját és 172 pár csirkét adott. 1763-ban, egy évvel később pedig már 86 lakos szolgáltatott hasonló módon. Az éves árenda utáni egyesség már jóval bonyolultabbnak és értékét tekintve is többnek bizonyult.¹⁰

Egy 1734-ben készült tanúvallomási jegyzőkönyv alapján tudjuk, hogy miközben Kisújfalu hovatarozandóságáról kérdezték meg az uradalom öreg parasztjait (egyik tanú sem fiatalabb 50 évesnél) többen tanúsították: két-három esztendeig az is árendában volt egy Tót János nevű csatári lakosnál.¹¹

Gróf Csáky János „úgy, mint üdösb Atyafi s Familiám Causáinak Direktora”, valamint Csáky György és Imre 1784 decemberében kelt iratukban tudósítanak a pusztá további sorsáról: 1750-ben tíz esztendőre Palugyai Imre úrnak adták 900 magyar forintért, annak halála után pedig Marsinszky András úr kapta meg a Csáky Miklós váradi püspöknek 1743-ban kölcsönzött négyezer rénes forint fejében, most pedig a grófi család férfiága Trencsényi Mária asszonynak adja 8000 Rft-ért 15 esztendei használatra.

Özvegy Trencsényi Mária asszony régebbiről is ismert a familia előtt, férje, néhai Laczkovics László jó szolgálatot tett herceg Csáky Miklósnak, mivel 5500 forintért idegenektől váltotta ki a Pankota nevű pusztát. Cserében azt és a Körmösd nevű praediumot contractus alapján bírhatta. A családi levelezés szerint 1757-ben Körmösd visszavételét tervezik, Pankotát azonban még 12 évre az özvegy gondjaira bízzák. A berekböszörményiek 1758. november 19-én Csáky Antalhoz írott levelükben

7 OL. P. 72. Fasc. 336. No. 1. — itt közlik az 1649-es egyezés másolatát is.

8 OL. P. 72. Fasc. 336. No. 3.

9 OL. P. 71. Fasc. 4. No 18.

10 OL. P. 72. Fasc. 336. No. 7—8. Mindkét pusztán a Tekintetes asszonynak szolgáltatnak, akinek Pankotán 11½ ekére való földet jelentő „táblája” van. (1763). Az úrbéri kilenc kérdőpont válszaiban a két település lakói nem utalnak használatukra. A Csáky levéltár P. 71. Fasc. 13. iratgyűjtése azonban még igen sok adatot rejt a nyitott kérdésekre vonatkozóan.

11 OL. P. 71. Fasc. 20. No. 10., ill. P. 72. Fasc. 336. No. 16.

sürgetik a puszta visszavételét, amelyet a grófi család örökös, Laczkovicsné zálogos földjének neveznek. Nem akarnak Trencsényi Máriával contractust kötni, s 1759 márciusában ismét kérelmezik, engedje meg nekik Körmösd puszta kiváltását, hogy továbbra is „mindenkor védelmező szárnyai alatt Exellentíádnak megmaradhasunk”.¹² Az 1763. és 1764. évből fentebb idézett szerződés azt bizonyítja azonban, hogy a berekböszörményiek minden igyekezete ellenére a két praedium továbbra is Laczkovics özvegyének fennhatósága alatt maradt.

A század közepén keletkezett további contractusok sorra azt mutatják, hogy a zálogbirtokosok a Csákyaktól az esedékes zálogösszeget átvállalók, vagy a családot pénzgondjaiban kisegítő birtokosok: Szentiványi Józsefet, Sembery Istvánt, Ferdényi Gábort, Beöthy Mihályt valamint Laczkovics Lászlót és feleségét kell itt megemlíteni.¹³

Csáky Imre 1742-ben bekövetkezett halála után a családon belül tárgyalások kezdődtek a bihari birtokokról. Kállay István a családülésekről fennmaradt első jegyzőkönyvként említi a Csákyak 1745. október 12-i biharpüspöki üléséről készült írásos feljegyzését, amelyben a leánnyal folytatott tárgyalás alapelveit is meghatározták. 1746 szeptemberében kezdődött a pereskedés a Királyi Tábla előtt Csáky Miklós váradi püspök és a Csáky Zsigmond leszármazottak: özvegye Haller Kata, Csáky Borbála (Haller Györgyné) és Csáky Katalin (Bornemissza Jánosné) között. A végeredmény a fiúág birtoklását erősítette, de a birtok végül is zálogként az erdélyi ághoz került.¹⁴ Ez utóbbi tényt hosszú levelezés előzte meg Csáky Borbála és Csáky Antal között 1758 augusztusától 1759 közepéig, amelynek tárgya minden esetben a zálogbirtoklás, főleg annak anyagi vonatkozásai: 150 ezerről fokozatosan emelte a Grófnő az összeget 200 000 forintig. 1757. június 9-én kötötték az egyezséget gróf Csáky Antal, János, György és Imre, valamint Haller György és felesége Csáky Borbála között, amely szerint 117500 Ft-ot adnak készpénzben, s 82 500 Ft összegben magukra vállalják Csáky Miklós érsek tartozásainak teljesítését is.¹⁵ A zálog ideje 25 év.

Nem maradt azonban sokáig változás nélkül a birtok, 1766-ban már arról olvashatunk a levelezésekből, hogy Haller György halála után fia, Haller János nem akarja megtartani, s ugyanolyan feltételek mellett adná át más zálogbirtokosnak, ahogyan

12 OL. P. 72. Fasc. 336. No. 6., valamint P. 71. Fasc. 20. No. 31. és No. 33. Az utóbbi jelzetű anyag a visszaváltás körülményeit is mutatja, amelyet pontos felmérés előzött meg, becsúvel, s így került sor 1801. májusában 1974 rénes forint és 15 krajcár ellenében Kovács László, a Csákyak fiskalisa és báró Vay László, Trencsényi Mária megbízottja között a visszavételre. Csáky Miklósról *Bunyítay Vince*: Gróf Csáky Miklós hercegprímás váradi püspökségének története Vác, 1935.

13 1758-ban Szentiványi József (néhai Csáky Miklós secretarius) Mezőfalva praediumot válthatja ki, s ennek fejében használhatja 12 évig. 1757-ben a korábban kifizetett 2000 ft váltásösszegért és az átadott 2000 ft lefizetéséért Sembery István használhatja fele részben Inánd helységet és Kis Telek praediumot. Ferdényi Gábor pedig 3150 ft-ért került Keresztszeg-Apáthi haszonélvezői közé (OL. P. 71. Fasc. 132. No. 5.) Beöthy Siter, Laczkovicsék pedig Szalárd esetleges lekötése fejében adnak kölcsönt (OL. P. 72. Fasc. 326. No. 14.).

14 Családülési jegyzőkönyv — OL. P. 74. Családülés 1745. október 12/1. L. *Kállay I.*: i. m. 31. old., a per kezdetéről szóló tudósítás OL. P. 72. Fasc., 326. No. 16., az ezzel kapcsolatos levelezés OL. P. 71. Fasc. 4. No. 14. Az 1750. február 4-én és 14-én kelt contractuális level szerint „az legközelebb elmúlt Szt. István Terminusa előtt Pesten a Felső Curia előtt végzett Atyafiságos Transactio szerént a Fiú ágra bizonyos summa mellett háramlott a valóságosan csupán azt illető... Margitai Dominium”.

15. A levelezés OL. P. 72. Fasc. 327. No. 16—17., a megkötött contractus OL. P. 71. Fasc. 132. No. 1., No. 5., P. 71. Fasc. 4. No. 24., No. 26., No. 28. és OL. P. 72. Fasc. 328. No. 3. Csáky Imre még 300 000 ft zálogösszeget is elképzelhetőnek tartott volna — OL. P. 72. Fasc. 327. No. 10., Csáky Zsigmond özvegye, Haller Kata asszony is igényt tartott volna a birtokra, ígérte: Szalárdon a leégett malmot felállítaná, a megkezdett udvarház építését befejezné, s felépítené a vendégfogadót is stb. Haller Gábor is érdeklődött, de az 1755. évi proventus átvizsgálásakor nem látta biztosítottak a tervezett jövedelmet. OL. P. 72. Fasc. 327. No. 17.

családja átvette. 1767 májusában már gr. Kornist nevezik meg actualis possessor-nak.¹⁶

A tényleges birtokos személyében bekövetkezett változások jól tükröződnek a Mária Terézia által rendeletileg előírt úrbéri rendezés irataiban is. Az új urbárium kiadását megelőző és a parasztság helyzetét, terheit, a gazdálkodás lehetőségeit, körülményeit felmérő kilenc kérdőpontra adott jobbágyi válaszok adnak erről tanúbizonyságot.

A falvak lakói — bár a birtokba kerülés időpontjait esetenként pontatlanul adták meg¹⁷ — részletesen leírták, hogy a „mostani Földes Uraság” előtt kinek, milyen feltételek mellett teljesítettek szolgálatot.

A válaszokból kiderült, hogy az úrbérendezést megelőző két évtizedben településenként eltérő módon és mértékben ugyan, de mindenütt a korábbiakhoz képest jelentősen nőttek a kötelezettségek. 1751-ben a margitaiak például Ferdényi Ferenc bihari viceispánnak panaszkodtak, rosszabbodott a helyzetük, mióta „az erdélyiekkel megegyeztek, napi szolgálatuk megváltozott” 3 napról 12 napra. „Bizonyára pennával sokféle bajunkat le nem lehetne írni, sem nyelv ki nem mondhattya” írták, de közben sorolták sérelmeiket is: a szénát, amit követelnek tőlük pénzen kell venni, őfelsége hadi rendjei pedig szekerezzel, szállásadással, strázsálással, éjjeli-nappali fáradtsággal gyengítik őket (valójában ezt írják le a leginkább gyötrelmesnek). Ezzel indokolták azt is, hogy pusztá telkeiken más vidékről jött emberek nem tűrik sokáig „ez terhes ínségem és elébb állnak”. Az állami terhek súlyát természetesen azért ecsetelték ilyen drámaian és ügybuzgóan, mert a 3 nap robot visszaállításának támogatására kívánták az alispánt megnyerni.¹⁸

A terhek növekedése azonban általános, a bihari birtokosok körében másutt is tapasztalható. Az Esterházyak derecskei uradalmában pl. az 1712-ben még 3500 ft taksa 1745 után emelkedett meg hirtelen, 1748-tól 1760-ig 12 ezer forintot, 1759—1768 között már 14 ezer forintot, az 1768-ban 10 évre kötött szerződés szerint pedig 16 150 ft-ot követeltek a lakosoktól.¹⁹

A Csáky-birtokokon másként jelentkezett a kötelezettségek emelkedése a csak örökös jobbágyok által lakott, a csak szabadon költöző jogállású és a vegyes kondíciójú településeknél.

Örökös jobbágyok esetében csak azt közlik, hogy „régí mód szerint minden Szolgálatyát valamikor kívántatik meg tesszük a Földes Uraságnak”. A taxa (census) fizetését a földesúr elengedi, vagy nem is tudnak róla, a kilencedet viszont a „maga termésében adják”.²⁰ A vegyes kondíciójú falvak válaszaiból kiderült, hogy a robotterhek növekedésének okát maguk is a földesúri gazdaság igényeinek változásából vezetik le: „az mint az Uraság Majorságának szüksége hozza magával a szerint tesszük a szolgálatot”. Korábban gróf Haller úr birtokáig „kevesebbet mindazonáltal

16 OL. P. 72. Fasc. 328. No 1—No 2.

17 Kivételnek számít Margita, 1770. január 6-án készült válaszdása, amely a valósághoz híuen 1767-re teszi gróf Kornis Mihály birtoklásának kezdetét. HBmL. IV. A. 1/d. 13. cs.

18 OL. P. 72. Fasc. 327. No 29. Holott Bihar megye 1750-ben megtiltja, „nehogy a földesurak 12 nap munkán és egy császári aranyon felül egyezzenek meg jobbágyaikkal”, ami éppenhogy a 3 napos évi robot felemelését jelentette HBmL. IV.A. 1/a. Acta Generalis Congregationis Protocollum 12. k. 1750. 34. Hasonló esetre idézi *Orosz István*: Berettyóújfalu agrárviszonyai a XVII—XIX. században — Berettyóújfalu története — Berettyóújfalu 1981, (Szerk.: *Varga Gyula*) 268. old., ahol szintén kevesebb a munkajáradék az ország nagy földesúri majorságokat építő vidékeinél.

19 *Szendrey István*: Egy alföldi uradalom a török hódoltság után, Bp., 1968. 88., 91., 93. és 94. old. A népességszám növekedését meghaladó emelkedésről van szó.

20 HBmL. IV. A. 1/d. 20. cs. — Sítervölgye kilenc kérdőpontja. Fegyvernek, Sítervölgye, Nagy Tótfalu lakói hasonlóan nyilatkoznak.

szolgáltunk, mivel annyi majorságbéli szőleje nem volt az uraságnak mint mostanság”.²¹ Ezzel mintegy utalnak azonban arra, hogy a gazdálkodás az előző birtokosok nyomdokain halad, legfeljebb a zálogbirtokosok intenzívebben használják ki lehetőségeiket és törekszenek majorságok kialakítására is.

A birtokátadást megelőzően 1758-ban Parniczky Mihály és Cseh Sándor információiból (a birtok jövedelmezőségéről tett jelentésük alapján) tudjuk, hogy a margitai csapszéken 412, a szalárdin pedig 200 magyar forint jövedelme van a földesúrnak, a majorsági szőlőkből 600 kis cseber, a dézsmaborból pedig 829 kis cseber „jött be”, bár ez utóbbit egyedül a jó termésnek tulajdonítják.²²

Síterben rámutattak, hogy megállapodtak ugyan az urasággal 18 nap robotban, ez azonban a jobbágyokra (örökös) nem vonatkozik, mivel ők, „midőn kívántatik, hajtának”, s tőlük is (a szabad menetelűektől) ennél többet követelnek. Margitán jóval pontosabban igyekeztek számon tartani a kötelezettségeket: még a 40 évvel korábbiakra is emlékeztek. Ekkor a szolgálat még csak 2 napi volt marhás embereknek, s három napi a gyalogszereseknek. A gróf Csáky família később is csak 6 napi robotot követelt évente a 2 rénes forint taxa mellé. 1759-ben azonban gróf Haller György kétszeresére emelte egész telek után a munkajáradékot, három évvel később pedig már 14 napot kívánt, s tiszteji ennél többet is behajtottak a jobbágyokon. Ez az ún. pontosság a terhek emelkedését illetően némiképpen bizonytalanná válik, ha a margitaiak korábbi, 1751-re vonatkozó panaszaira gondolunk.

Kornis Mihály 18 napot határozott meg számukra 1767-ben, ezt és az ezen felüli robotot szabad volt azonban megváltaniuk, így a 2 rénes forint taxán kívül a gyalogszeres egész telkes gazda „öt Rhénes forintot két garast a 34 napi Redemptióval együtt, a Marhás Egész Telekes Gazda pedig ha két ökre volt fizetett 6 Rhénes forintot, a négy ökrös pedig 2 Rhénes forint 15 krajcárt”.²³

Margita számára mezőváros mivolta meg is adta a lehetőséget, hogy lakosai a kívánt összegeket előteremtsék. Az 1755-ben készült uradalmi összeírás szerint csak 40 zsellért tartottak számon közülük, 197 a taxalista, s igen jelentős a kézművesek aránya.²⁴

A Kornis gróf idejében magas robotszolgálatot felelmegető falvak (mint ahogyan Szunyogd és Genyété) maguk is megjegyzik az allodiális szőlőterület növekedését, feltűnő robotterhek megközelítően azonos nagysága (kb. száz nap), s az, hogy egymáshoz igen közel eső településekről van szó. Mindegyik esetben a szőlőművelés: illetve a boreladás iránt megnövekedett földesúri érdeklődés a terhek emelésének okozója, amit ugyanezen falvak többi birtokosánál is megtalálunk, legfeljebb kisebb mértékben: mindenütt a szőlőben teljesített robotot és a bor fuvarozását említik a jobbágyok.²⁵

A szabad menetelű lakosok településein (Árpád, Szalárd, Berekböszörmény) részint az szembeötlő, hogy mennyire különbözőek voltak korábban a követelések, részint az, hogy megfigyelhető egy határozott tendencia azok közelítésére. Szalárdon a bevallások alapján a régi mód szerinti a 18 napos, illetve zselléreknel a 6 napos szolgálat, de a meghatározott robotnapokon felül tűzifa fuvarozási kötelezettségük is volt (amelyet újabban Várad helyett a helységben levő pálinkafőző házhoz kellett szállí-

21 Szunyogd lakosainak válaszaiból HBmL. IV. A. 1/d. 21. cs. Ugyanezt említik Genyétén is HBmL. IV. A. 1/d.

22 OL. P. 72. Fasc. 827. No 19. — A különféle árendákból ez évben 1301 magyar forint és 84 dénár a bevételük.

23 Síter válasza HBmL. IV. A. 1/d. 20. cs., Margitáé L. 17. sz. jegyzet.

24 OL. P. 71. Fasc. 4. No 40.

25 Szunyogd, Genyété és Lüki esetében. — L. a 21. sz. jegyzetet.

taniuk). A belső telekért taxát vettek rajtuk s ajándékot is adtak. A búzából szedett kilencedet pedig vagy Siterbe, vagy Nagy Tótfaluba kellett szállítaniuk.²⁶

Berekbösszörmény a Csákyak idejében a robot és adózás fejében, 766 rénes forintot fizetett, amely 1759-re 1050 rénes forintra emelkedett. Haller gróf idején 1300-ról 1700 rénes forintra nőtt az összeg, az úrbérrendezésre pedig egész telkes 18 napi szolgálatot volt köteles vállalni „úgy mint szántást, vetést, hordást... Néha pedig fáért is szoktunk menni innen négy mérföldnyire, úgy mint Árpádi Erdőre... mely is az Uraság által két napi számba vétettetik” — írják.²⁷

Árpádon azt vallják, hogy mindig „árendás contractus szerint szolgáltunk”. Jelenleg is esztendőnként létesítenek szerződést, amelyben 1770-ben taxáért és robotért 500 rénes forint fizetési kötelezettség állott, mellette azonban egyéb természetbeni szolgáltatásokat követelt a földesúr; 400 cseberre való hordó dongákat fenekestül és abroncsostul, Berekbösszörménybe teljesítendő 2 napi favágást vagy fagaragást és dohány-kilenced helyett egy mázsa „jóféle dohányt”. A terménykilencedet Szalárdra vagy Bösszörménybe kellett szállítaniuk.²⁸

A természetben adott kilenced az uradalom minden településére jellemző volt. Az is megállapítható, hogy helyenként tovább szállítási kötelezettséget is előírtak, az említett települések az uradalom kisebb központjai, amelyek körül kialakulhatott a négy provizorátus: az ináncsi, berekbösszörményi, szalárdi és a margitai. Az úrbérrendezéskor még csak Margitát és Váradot jelölik meg közeli piachelyekként a lakosok, ami azonban nem mond ellene annak a feltételezésnek, hogy az uradalom által piacra vihető árut gyűjtötték össze kisebb központokban az eladás előtt.²⁹

Feltűnő a robotkötelezettség növelésére ill. bevezetésére irányuló törekvés, amely Kornis gróf zálogbirtokossá válása után gyorsult fel igazán, azonban még akkor sem érte el a Mária Terézia urbáriumá által követelt mértéket. Ugyanez vonatkozik a census fizetésének általánossá tételére, amely, mint a belső telek, a házhely adója nem volt eddig mindenütt ismert az uradalom falvaiban.³⁰

A tendencia tehát mindenképpen úgy összegezhető, hogy a Csákyak bihari uradalmának jobbágnépessége Haller György és Kornis Mihály zálogbirtokossága idején olyan átalakítást érezhetett terheiken, amely a robotkötelezettségek növekedése révén és a természetbeni juttatások körének emelésével a szolgáltatások azon formáit erősítette, amelyek korábban az örökös jobbágyok számára elismert kötelezettségek voltak.³¹

A szolgáltatások ilyen értelmű átalakítása, a kötelezettségek körének módosítása járult hozzá ahhoz, hogy az egymást követő birtokosoknak jövedelmezővé váljon

26 Szalárd anyaga HBmL. IV. A. 1/d. 21. cs.

27 HBmL. IV. A. 1/d. 2. cs. Részletezik a kilencedet is „Búzából, Árpából, Zabból, Kölesből szalmául, Borsóból és Lentséből pedig, mivel kevés szokott teremni, tehát szemül, nem különben Tengeriből, Kenderből, Káposztából, aki Teleken kívül terem. Szinte úgy Répából és Lenből is.” 1752—1755 között 739 rénes forintot és 30 krajcárt fizettek árendába, de ugyanezen időben „Kvartély házat és az Uraság kocsmáját is építeniük kellett,” valamint forspontoztak is szükségletnek megfelelően. A hozzátétőleges összegre jól emlékeznek a lakosok, de a contractus szerinti egyéb szolgálat felidézése pontatlan. — OL. P. 71. Fasc. 4. No 18.

28 HBmL. IV. A. 1/d. 1. cs. 1754-ben még 240 rénes forint volt az árenda L. 27. sz. jegyzet.

29 Jellemző, hogy Lükiben és Szunyogdon csak a borból adtak kilencedet, illetve, hogy csak Margitán, mint jelentős piachelyen biztosították az égettbor áruvási lehetőségét is. A terményadózás felhasználási lehetőségeit Wellmann Imre az alodiumokból nyert termésfeleslegek, a piacra vihető áruk mennyiségének növelésében látja. Esetünkben inkább az utóbbi feltételezhető. *Wellmann Imre: A magyar mezőgazdaság a XVIII. században*, Bp., 1979. 107. old.

30 *Felhő Ibolya: A Mária Terézia Urbérrendezése során készült adatfelvételek — A történeti statisztika forrásai* (Szerk. Kovacsics József), Bp., 1957. 206. old.

31 Az örökös jobbágyok és szabad menetelűek terheinek elemzését L. *Varga J.: i. m.* 350. old.

a vállalkozás, megérje a kevésnek egyáltalán nem mondható zálogösszeg kifizetése és az egyéb kötelezettségek átvállalása. A levelezések egyértelműen mutatják, hogy ennek érdekében minden lépést megtettek: Csáky Borbála 1759 áprilisában még a zálogba vagy árendába került jószágok visszaváltására is felhívta Csáky Antal figyelmét.³²

A Csáky familia fiúága szemmel láthatóan pénzzavarának áthidalására használta fel a bihari javak zálogbaadását.

Dolgozatunk elején utaltunk rá, hogy Csáky István szerzett 1701-ben birtokmegerősítő oklevelet a bihari javakra. Ennek ellenére az 1728. évi összeírás az erdélyi ágat megalapító Csáky László leszármazottait Csáky Zsigmondot és Imrét említi név szerint, s más források is (tanúvallomási jegyzőkönyvek, kezeslevelek stb.) az ő birtoklásukat idézik. A leányág elleni per 1742, Csáky Imre halála után kezdődött, s 1750. február 4-én azzal az indokkal vett fel Csáky Miklós kalocsai érsek többektől zálogösszeget, hogy „az adorzáni domíniumot, amely eddig a Leány Ágnál 58 000 Rft-ban vala zálogban” ki akarják váltani. Tulajdonjoguk végleges megerősítése után vették kézbe a birtokot, de a birtokkormányzás nehézsége, és a sok adósság miatt ismét zálogba adták. Ennek révén 82 500 ft adósságuk átvállalása mellett a szerződés megkötésekor kézhez kaptak 27 000 ft-ot. A fennmaradó 90 500 forint megfizetését pedig két éven belül ígérte Haller György és felesége.³³

Úgy tűnik, hamarosan sor került a Csákyak nézetének felülvizsgálatára: az 1774. október 24-i családülésen legalábbis Margita birtok visszaváltásáról tárgyaltak, „mivel az a pénz kamatainak kétszeresét jövedelmezi”.³⁴ Az uradalom tényleges visszavételére azonban Ferdényi János plenipotentiarius irányításával csak a 80-as évek közepén került sor Kornis gróf özvegyétől, Pálffy Karolinától.

Az 1784-ben végrehajtott liquidatio szerint 240 626 rénes forintot és 58 1/2 krajcárt kellett adniuk, amiből 200 000 forint a zálogösszeg volt.³⁴

A birtok visszaváltása előtt, illetve más zálogbirtokoshoz kerülésük esetén a használati joggal rendelkező földesurak igyekeztek a gondjaikra bízott és igazgatásuk alatt álló települések gyarapodásáról számot vetni, illetve igazolni — a falvak előjáróinak nyilatkozataival, becsúíval alátámasztva — az általuk végzett befektetések mértékét és mennyiségét. Ezek az iratok, miközben hasznos segítséget jelentenek a gazdálkodás módjai, útkeresései kutatásában és értékelésében a paraszti termelési lehetőségek és szolgáltatási kötelezettségek alakulására is fényt vethetnek.

1766-ban Takács János margitai főbíró esküdtek jelenlétében kiment a „Nagy hegyre és Mondra hegyre”, hogy a Haller György úr „eő Nagysága birtoka alatt építetett és szerzetetett Szőlőknek és Sajtóknak megbecsülését” elvégezze. Meg is állapított 540 vonás forint értékű vagyont, amit az udvarbírónak Kovács Pálnak jelentet-

32 OL. P. 72. Fasc. 327. No 17. Később is visszatért erre a kérdésre, 1760. február 3-án Kolozsvárról írott levelében a körmösi puszták contractusát kéri: a „puszták nélkül értéktelenebb a birtok” — írja. — OL. P. 72. Fasc. 327. No 27.

33 A Csákyak 82 500 ft adóssága az alábbiakból tevődött össze: budai szemináriumtól felvett 40 000 ft, a debreceni piarista páterektől felvett 17 600 ft, Bucsy Mihály successorainak 4000 ft, néhai Fábry püspök képviselőinek 2900 ft, Beöthy Mihálynak 10 000 ft és Laczkovicsné asszonynak 8000 ft — jelzetét L. 15. sz. jegyzet — Az 1728. évi összeírás HBML. IV. A. 4/b. 18—22. k. A XVIII. sz. első felének leányági birtokolásához L. még 14. jegyzet.

34 OL. P. 74. Családülés 1774. okt. 24/2. — idézi *Kállay I.*: i. m. 37—38. old. Szerinte 200 000 forintért vissza is vették a Csákyak a birtokot, ennek azonban ellene mondanak a 80-as években készült felmérések, becsúk, valamint a birtok átadását tanúsító iratok — OL. P. 71. Fasc. 4. No 50. és No 55.

35 OL. P. 71. Fasc. 4. No 12. — Az átadás, 1785. jan. 6-án Váradon történt.

tek.³⁶ A telepítés szemmel láthatóan folyamatban levő, mintegy 58 vonás forintnyira értékelt szőlőről egyenesen azt állapították meg, hogy a „palánta”.

Jóval gazdagabb az a rendelkezésemre álló iratanyag, amely Kornis gróf és özvegye gazdálkodásának eredményességét van hivatva bizonyítani. A becsűk és tanúsítványok mind az 1784—1785 fordulóján lezajlott birtokátadás előttiek, jórészt 1784 első feléből származnak, tehát céljuk mindenképpen az, hogy Pálffy Karolina minél értékesebbnek tüntesse fel a domíniumot, különösen a családja által eszközölt beruházásokat, változtatásokat. Ezért az új építmények mindenütt szerepelnek, valamint a régiek a végrehajtott javításokkal együtt. Valamennyi településnél feltüntetik az irtás révén létrehozott új szőlőket, s közlik az előjárók azt is, hány új lakossal gyarapodtak 1768 és 1784 között. Az eltelt 16 év alatt a becsűk tanúsága szerint 8 kocsmára épült az uradalomhoz tartozó 16 puszta és településen. A csapszék az urasági bor értékesítésének szinterei, értékük csaknem 500 forintot tett ki.³⁷ Mellettük Szalárdon egy 74 rénes forint, 42 krajcár értékű pálinka főző házat, egy 17 rénes forintot érő csúrgazda házat valamint cselédházat és konyhát említenek 40 forint értékben, illetve Szarkón épült egy vendégfogadó 40 rénes forint és egy ispán háza 100 forintra értékelve.

A szőlő telepítésére alkalmas irtások értékét kb. 5500 rénes forintban adják meg (nem mindenütt közlik az értéket, esetenként, mint pl. Keresztszegen csak a napszámot adják meg: „130 napi szám ment el az irtásokra”).³⁸ Siterben 2934 rénes forint összeget állapított meg a kiküldött Varga András szentimrei főbíró a másodbíróval és az esküdtekkal együtt. A siteri bírák közlései alapján azt is leírják, hogy a Sólyom nevezetű új telepítésű szőlőben hány ember művéről van szó: összesen 160 társuk munkájára hivatkoznak. A szentimrei bírósági és társai kirendelésére itt azért lehetett szükség, mert a siteriek főbírója Maró Mihály 1784. aug. 6-án az esküdtekkal együtt úgy foglalt állást, hogy „jó lélekkel, becsű szerint ítéletet hozni nem tudnak az urasági szőlő dolgában”. Ugyanők viszont írtak egy nyolc köböl búza alá való allodiális szántóföldről, amelyet azonban még gr. Haller idejében irtottak, a Kanca hegy oldalán levő urasági kaszálóról, „melyet irtással és kész pénzzel szerzett az uraság maga tisztje által.” (25 rénes forint), s egy allodiális gyümölcsösről is (40 rénes forint).³⁹ A siteri bírák húzódozása a szőlő felértékelésétől mindenestre elgondolkoztató.

Szarkón kiderült, hogy két darab összesen 130 vonás forintnyi értékű szőlőföldet tiltott bor árulásért foglalt el az uraság egy Kis Mihály nevű és egy Nyolika nevű parasztembertől.⁴⁰ Nagyobb új szőlőbirtokot jeleztek még Szarkón (1700 rénes forint) és Margitán (652 rénes forint) becsértékűt.⁴¹

Berekböszörményben a Görgör nevű szőlős kertben „a termett élettül az uraságnak nem dézsmáltak”, s a Fokon túl fekvő irtásokat pedig dinnyeföldnek fogták fel.⁴²

36 OL. P. 71. Fasc. 4. No 50.

37 Pontosan 451 forint és 33 krajcárt — OL. P. 71. Fasc. 4. No 50. A becsű alá eső települetek: Sitér, Nagy Tótfalu, Fegyvernek, Szarkó, Borzik, Almás, Sitervölgye, Szalárd, Árpád, Keresztszeg, Berekböszörmény, Mezőfalva praedium, Lüki, Szunyogd, Dizsér és Margita.

38 OL. P. 71. Fasc. 4. No 50. — több iratban elszórtan, a közölt értékek alapján pontos összeget nem lehet számítani. Berekböszörményben is csak arról tudósítanak, hogy a Görgör nevű szőlős kertben 90 nap, a Fokon túl levő irtásokban 40 nap munkát végeztek. Uo. 17. sz. irat, de a napszámot sem közlik mindig.

39 OL. P. 71. Fasc. 4. No 50. 24. és 28. sz. irat. Siterben korábban is volt majorsági szőlő: 1742-ben 300 cseber termést jelentettek a majorsági szőlőből, a jobbágyoktól beszedett 172 cseber dézsmabor mellett. — OL. P. 72. Fasc. 326. No 11.

40 OL. P. 72. Fasc. 4. No 50. 29. sz. irat.

41 No 7 sz. irat

42 L. 38. sz. jegyzet.

Siterken a Szent Mihály nevezetű hegyen az irtás a lakosoké, amely a „most még palántákkal együtt . . . 500 kis cseber szőlőt megerem”.⁴³

A szőlőbirtokláshoz kiegészítő adat lehet, hogy az 1786. évi uradalmi összeírás szerint 10 faluban irtak úrbéres szőlőről (Siter, Sitervölgye, Fegyvernek, Dízsér, Almás, Borzik, Nagy Tótfalu, Lüki, Szarkó, Genyété) 243 colonus, 15 subinquinus és 117 extraneus esetében.⁴⁴

Valószínű tehát, hogy az irtásokon telepített szőlőnek csak egy része vált földesúri rendelkezésűvé, s az újonnan megépített kocsmákban nem csak urasági, hanem dézsmabort is mértek. Mindez megerősíti a szolgáltatások elemzése kapcsán a korábbiakban elmondottakat.

A birtokos asszony a falvak gyarapodását is felmérte a helységek főbíróival és előjáróival „új kiadott teleken épített új házakat” kellett számon tartani. A tanúsító okiratokból a következő gyarapodás vehető ki: Siter — 22 „neo impopulált” coloniális telek, Nagy Tótfalu — 14 jobbágy, Fegyvernek — 4 jobbágy, Szarkó — 11 jobbágy, Borzik — 20 jobbágy, Almás — 24 jobbágy, Szalárd — 67 új telekre épített új ház, Árpád — 11 új lakos, Berekböszörmény — 51 telek, Lüki — 6 új lakos, Szunyogd — 3 új lakos, Margita — 110 új telekkel megépült ház.⁴⁵

Az összesen 352 új jövevény vagy széttelepült új háztartás természetesen emeli a birtok értékét, különösen abban a szemléletű gazdálkodásban, amely szerint a jobbágy értéke szolgáltatásai révén gyarapítja a birtokos vagyonát. A már idézett 1786-ban készített uradalmi összeírás 15 településen 732 úrbéres colonust és 785 subinquinust írt össze. (A szám csak hozzávetőlegesen adja meg a népesség egészét, mivel a miserabiliseket eleve nem vették be ebbe a számba, illetve Margitánál jelentős pontatlanságok tapasztalhatók). Mégis egyáltalán nem jelentéktelen az a három és félszáz család, aki a birtok falvaiba került. Ez is azt igazolja, hogy a birtokok benépesülése Bihar megyében a század folyamán fokozatosan következett be. (A fenti összeírás pl. még közöl deserta fundusokat).⁴⁶ A jobbágyok számának megtartásában vagy gyarapításában fontos birtokosi feladatot látni nem új nézőpont a bihari Csáky birtoktesteken sem. De bizonyos módosulások a jobbágynépesség megtartását célzó módszerek esetében a század első feléhez viszonyítva feltétlenül kimutathatóak.

A század első harmadát a történeti szakirodalom a nagy jobbágyvándorlások időszakaként értékeli. Általában az az elfogadott nézet, hogy a ritkábban települt alföldi területekre irányult elsősorban a migráció, s kevésbé érintettek a kérdésnek az elvándorlással kapcsolatos adatai és problémái.⁴⁷ A források alapján megállapítható, hogy a vándorlási kedv felélénkülése kétirányú földesúri reakciót váltott ki.

43 OL. P. 71. Fasc. 4. No 50. 28. sz. irat.

44 L. a 3. sz. jegyzetet.

45 OL. P. 71. Fasc. 4. No 50. — elszórtan az irategyüttesben. Berekböszörményben az 51 telekből 28-an „két felé szakadott teleket bírnak 1 Rhénes forint taxa lefizetése mellett”. — Uo. 17. sz. irat.

46 A 3. számú jegyzet mellett lásd OL. P. 71. Fasc. 4. No 71. A II. József korabeli népszámlálás 2405 családot jelez, igaz, itt a falvak adatai nincsenek részirtokosokra bontva, ami csökkenti a fenti számot. Berekböszörmény és Árpád birtokosaként még Kornis gróf özvegyét jegyezték fel 1785-ben, holott a birtok átadása ekkor már (bár lehet, hogy elhúzódvá) folyamatban volt. — Az első magyarországi népszámlálás (1784—1787), Bp., 1960. (Szerk.: *Dányi Dezső és Dávid Zoltán*) 26—41. old.

47 *Ember Gyöző*: Jobbágyvándorlás és jobbágyvédelem a 18. század első felében. A gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve, 1936. (Szerk.: *Miskolczy Gyula*) 144. old., *Soós Imre*: Heves megye benépesülése a török hódoltság után Eger, 1955. 6. old. *Ila Bálint*: Gömör megye, Bp., 1976. 352—355. old. *Balogh János—Szendrey István*: Bihar megye benépesülése a török hódoltság után, Magyar Történeti Tanulmányok I. k. (Szerk.: *Szendrey István*) Db. 1967. 52. old. Bihar megye már akkor is „azzal védekezett, hogy jobbágyságát állandóan folynak más megyékbe és a temesi részekre”.

Az egyik igen szembeötlően a szökevény jobbágyok iránti érdeklődés növekedése (inquisíciók fennmaradása igazolja), s a kezeslevelek között az örökös jobbágyság vállalásának jelentős száma. A másik a letelepedési lehetőségek növelése elsősorban a kedvező irtásföldhöz jutás és az egyes helyeken (Margita, Berekböszörmény, Szalárd, Árpád stb.) megmutatkozó árendásság voltak. Igaz, az utóbbiak értékét az éves megújítás némiképpen csökkentette, de ahogyan a későbbi évtizedek jobbágyi terheinek alakulása mutatja, még ez a könnyítés sem maradt meg mindenütt.

A szökött jobbágyokról készült tanúvallomások kérdései között nemcsak a tényre, hanem a transzfugálás időpontjára, helyére és az esetleges névváltoztatásra is rákérdeztek. A domínium egyes falvaiból 1738-ig 20 elszökött személyről tudtak a tanúk, akik ebben a számban jórészt megegyeztek, viszont ki-ki más személyre, illetve körülményre emlékezett pontosabban. Több helyütt előfordult, hogy a török háborúk és a Rákóczi szabadságharc eseményeivel, mozgási lehetőségeivel hozták kapcsolatba a lakhelyváltogatást, amikor az illetők nem tértek vissza a földesúr joghatósága alá. „Tólya Gábor nevű ember, a Mlgos úr Sitervölgyi örökös jobbágya volt az elmúlt Rákóczi idejebeli kuruc táborbul haza szálláskor nem Sitervölgyre, hanem... Kabaláspatakra szállott és most is ott lakik” — vallotta az 50 éves Nagy János. Ugyanő nevez meg hármat a Nagy testvérek közül, akik még Csáky Imre apjának, Csáky Istvánnak idejében költöztek el a Zaránd megyei Micskére. Egy Szilágyi Sándor nevű 60 éves tanú még azt is tudja a fenti Tolya Gáborról, hogy a labancok fogták el Váradon az apját, ezért ment előbb oda, de „mégis sitervölgyi örökös jobbágyának számít”. Egy Csontos Gábor nevűről úgy tudják, hogy „Váradnak a pogánytúl való megvételekor Fegyvernekre való volt” de most Huszár József birtokán, Görbefalván lakik és Molnár Gábornak hivatja magát.

A további példák is arról győzhetik meg olvasóikat, hogy Csáky Imre a vallomások alapján vissza kívánta követelni jogilag még az ő tulajdonában levő jobbágyait. Nehezebb helyzete azokban az esetekben lehetett, amikor szabadon költözőről volt szó, mint pl. Farkas Mihály is, akinek „szabad voltát tudja a tanú, ki jobbágyának adta ki magát és most Pályiújlakon lakik.”⁴⁸

1737-ben Margitán vallottak a tanúk Csáky Zsigmond özvegye Haller Kata asszony törvényszéke előtt; ők 15 elszökött jobbágyról közöltek információkat. Tanka János örökös jobbágy a húszas évek közepén ment el minden jószág nélkül Debrecenbe, ott „vette lakását és varga mesterséget tanulván, gondolja, hogy most is ott lakik” — emlékezett a 73 éves Himesi István. A továbbiakból kiderült, hogy az idősebb Tanka fivér is elszökött öccse után, s a szülőket pedig az uraság hozatta vissza Békés vármegyéből.⁴⁹ Nagy Péter és Nagy István szökevényekről a margitai bíró, Egeresi István adta elő, hogy apjuk „bizonyos törvénytelen esetek miatt adta magát örökös jobbágyának.”⁵⁰

Több hasonló eset derült ki a kezeslevelekből is, Zari Ignác fiát Zari Jánost, és Zari Mihály fiát Gábert egyenesen a tömlőből szabadította ki a 40 vonás forint lefizetését ígérő kötelezvény, amely előírja „az Uraság jószágából el nem szökik, sőt mindenkor igaz és jó szófogadó jobbágya lészen”.⁵¹ Akori Gábert és vejét Sztráva Lőrincet Palugyai Sándor margitai udvarbíró kapta el, amikor azok Haller Kata asz-

48 OL. P. 71. Fasc. 158. No 21. — Fegyvernek, Szarkó, Borzik, Sitervölgye falvakról.

49 OL. P. 71. Fasc. 158. No 12—No 19. — az említett Tanka Jánoson kívül még Himesi Péter és Kocsis János is Debrecenbe szöktek, az előbbi kocsisnak az utóbbi béresnek.

50 OL. P. 71. Fasc. 158. No 12.

51 OL. P. 71. Fasc. 158. No 28—29. (1744-ből) s 40 forint a jobbágyi vérdíj, a kezesség összege legtöbbször ennyi — *Eckhart Ferenc*: A földesúri büntetőbíráskodás a XVI—XVII. században, Bp., 1954. 36. old.

szony „szolgálatából alattomban” igyekeztek elmenni. A kezeslevélben nyolc szunyogdi ember vállalta a szintén 40 vonás forintig terjedő összeg kifizetését.⁵² Pap Mihály, aki Csarnó Annát egy örökös jobbágy özvegyét vette el, magát és maradékait is örökös jobbágyságra kötelezte a grófi famíliának (Csáky Zsigmond és felesége).

Varga János a magyarországi jobbágyrendszerrel foglalkozó, meghatározó jelentőségű munkájában a XVII. századból nagy számban közöl példákat a kezeslevéllel örökös jobbágyságra szorítottakra vonatkozóan. A XVIII. században azonban — úgy véljük — az itt felsoroltak azért jelentősek, mert a ritkaság eseteit szaporítják.⁵³

Egy 1752-ből származó inquisitio nemcsak arra szándékozott fényt deríteni, hanem lehetnek, akik elszöktek a domíniumból, hanem az okokra is keresték a választ. A feltett kérdések alapján egy uradalmi tiszt, Parniczky Mihály udvarbíró személyére terelődött a figyelem. A vallomások Lükből Tankó Tivadar, Sere Illés, Lázár János, Tamás Mihály taxások és Kukora Mihály örökös jobbágy, Margitáról János kovács, Kötélverő György, Székely István, Bodó Mihály, Keserű András és Bencsik András taxások eltávozását tanúsítják. Állították, hogy Parniczky „nemcsak a kerülők által, hanem Bakterivel és maga Béresei által is behajtott bírságokat”, több dézsmabort szedett, s a tisztek maguknak is dézsmáltak 1-1 pénzt kis csebrek után. Utaltak arra is, hogy nem bánta a tiszt a szökéseket, mivel svábokat kívánt hozatni helyettük. Érdekes esetként írták le: „megtiltván, hogy senki 8 után Lámpás nélkül ne járjon, és az Csapszékrül ez által eltiltaná (őket) nem mertek az uccára menni. . . (ellenben) azonnal fogták semmilyen válogatás nélkül kit tömlőcbe, kit áristomba dugtak”, s csak akkor bocsátották szabadon, ha a büntetéspénzt megfizette.

Nyilván a földesúr sem lehetett teljesen megelégedve Parniczkyval, ha engedte a kérdések ilyen felvetését. Hogy a paraszti vallomások is csak részben igazak, mutatja, hogy a lakosok olyan kocsmába igyekeztek tömegesen, a büntetéspénz és börtön fenyegető veszedelme mellett, ahol állítólag éppen ennek a Parniczkynak a hibájából olyan rossz bort mértek, hogy „az szájából ki is köpte az Ember a savanyúsága miatt”.

A tanúk minden túlzása ellenére a forrás mégis a megye közgyűlésén 1745-ben született megállapítást támasztja alá, hogy tudniillik törvénytelen bírságokkal nyomorítják az adózókat.⁵⁴ Nyilvánvaló, hogy ezek a módszerek nem járulhattak hozzá a népesség megtartásához, igaz, az elvándorlást nem is csupán az uradalmi tisztek bánásmódja idézte elő, hanem döntően a más településeken megmutatkozó jobb lehetőségek ígérete. Az elköltözés ugyanis vagy szomszéd vármegyékbe (Békés, Szolnok, Szatmár) esetenként még messzebb (Zaránd, Kraszna) történt, vagy megyebeli birtokosokhoz (Baranyi Miklós, Dravecki úr, Károlyi Sándor stb.), vagy a már idézett városba, Debrecenbe. Az eltávozók egy meghatározott csoportjában éppen nem objektív, hanem nagyon is szubjektív mozgatók mutathatóak ki. Büntett esetében ugyanis ez a legkönnyebb módszer a következmények elkerülésére: 1753-ban Margitán például az udvarbíró két kondása szökött el, mert jogtalan eladások gyanúja merült fel ellenük.⁵⁵

A kedvezéseknek, engedményeknek bizonyos jeleit a Csákyak falvaiban ugyanúgy

52 OL. P. 71. Fasc. 158. No 31. (1745-ből) — Ugyancsak hasonló esetek 1692-ből — Csáky László birtoklása idejéből — OL. P. 71. Fasc. 158. No 3. ill. Orlai Péter szökésének, leírása 1737-ből — OL. P. 71. Fasc. 158. No 11. Jankó Tivadarért és Erdélyi Jánosért 1743-ban kezeskedtek, akik azzal a feltétellel lettek Lükből örökös jobbágyok, hogy csak 16 napot szolgálnak. Uo. No 25. és 26.

53 OL. P. 71. Fasc. 158. No 23. — Pap Mihály kezeslevele. A XVII. századi példák *Varga J. i. m.* 117—120. old.

ki lehet mutatni, mint ahogyan a szigorításra irányuló törekvés példáit is más bihari birtokosoknál. A Felvidéken levő birtokaikon a század közepe felé már „nemcsak az újonnan betelepülőeknek, hanem a visszatelepülőeknek is kedvezményeket adtak... pl. a kluknói tisztiszek, ahol... két évi teljes adómentességet élveztek, hogy másokat is visszajövére bírjanak”.⁵⁷ A bihari birtokokon erre nem találtam eddig példát (a jobbágyi terhek általában alacsonyak), de a személyes mentesítésekre igen. 1698-ban már Csáky László úgy tette szabaddá Kovács Jánost, hogy az ő alkalmazottja marad Margitán. Az örökös jobbágyság alól fiait Kovács Mihályt, Istvánt, Pétert, Andrást és Györgyöt is manumittálták, úgy azonban, hogy azért az, „nem akarván háládatlan szolgának nevezetni” 1500 magyar forintot és 8 hordó bort is fizetett.⁵⁸ 1758-ban Kovács Mihály nyert jogot Oláh István inscriptionalis fundusának kiváltására és szabad használatára.⁵⁹ Haller György pedig 1762-ben adott Pápai Mihály szolgának „az Adorjáni várunk mellett közel Szőlős kert szerű rétnek” megerősítése mellett Szalárdon egy pusztát telket, amelyet az úr költségén rábízott feladatok teljesítése esetén, zálogbirtokossága idején szabadon bírhatott.⁶⁰

1788-ban már gondot is okoztak a famíliának a manumittáltak, Palugyai Imre levelében közölte a gróffal, hogy a manumissióra hivatkozva vallják ezek az emberek: nekik ugyanolyan joguk van a margitai határon, mint a Csákyoknak. Ezért aztán vágják a tilalmas erdőt, használják a szántókat, növelik rétjeiket és a vadas erdőbe járnak, ami a földesúri jogok megkérdőjelezése.

A különböző földesúri haszonvételek árendája, amelyeknek számos példája van a jelentősebbeknek számító Margitán, Berekböszörményben és Szalárdon, szintén a megmaradást segítette elő.⁶² Különösen a kocsmatartási jog kiszélesítését kívánták elérni, ami esetenként kevés eredménnyel járt pl. Berekböszörményben, ahol nem hagyta üresen kocsmáját az uraság akkor sem, amikor a „Város kántorja bé állott”. Időnként viszont eredményes volt, Margitán egész évben megengedték, ahol „Bor árultatik ki tenni szabad lesz a festett Kantsót, üveg palaczkot, vagy pedig üvegekben bort in Natura az ablakba.”⁶³

Korábban is utaltunk rá, hogy irtások létesítésének joga és az együttjáró mentesség szintén megtartó erőt jelentett. 1786-ban Ferdényi János, az uraság teljhatalmú megbízottja méréte fel a szalárdi irtásföldeket. Az adatok szerint 155 irtás közül (amelyet 83 lakos vett művelés alá) csupán 4 az 1770 után létesített, ellenben 1730—1740 között 42, 1740—50 között 22, és 1750—1770 között pedig 71 keletkezett. A ple-

54 OL. P. 72. Fasc. 327. No 2. — a vármegyei véleményt idézi *Eckhart F.*: i. m. 92. old. A tisztek bírságkivető jogát az úrbérrendezés szüntette meg, az Urbárium 8. pontja alapján — Uo. — 93. old.

55 OL. P. 71. Fasc. 132. No 2.

56 Pontz Zsigmondné törekvése a transzmigráció jogának korlátozására, vagy a kamarai birtokoké, hogy a jobbágyfiakat pusztatelekre ültetve robotot és dézsmát követeljen tőlük, *Varga J.*: i. m. 511—512. és 466. old.

57 *Kállay I.*: i. m. 208. old.

58 OL. P. 72. F. 326. No 9. — idézi *Varga J.*: i. m. 249. old. és OL. P. 72. Fasc. 326. No 6—7.

59 OL. P. 71. Fasc. 132. No 5. Oláh Istvánt korábban Csáky László szabadította fel hű szolgálataiért — *Varga J.*: i. m. 234. old.

60 OL. P. 71. Fasc. 20. No 15. és P. 71. Fasc. 158. No 40. — Az utóbbiban Körösi András és Márkus Pál szalárdi bíró és nótárius az eredeti iratban foglaltak jogosságát ismerte el. (1767) Hasonló esetek a Csáky-uradalmakból *Kállay I.*: i. m. 142. és 281. old.

61 OL. P. 72. Fasc. 326. No 8.

62 OL. P. 71. Fasc. 4. No 18.

63 OL. P. 71. Fasc. 158. No 42. és No. 56. — Margitán az urasági bor és pálinka eladásait kevésbé veszélyeztette, egy 1792-i jelentés szerint hatévi bor 24 079 rénes forint 28 krajcárt, a szilvapálinka 709 rénes forintot, a közönséges pálinka 97 rénes forintot jövedelmezett — OL. P. 71. Fasc. 158. No 61.

nipotentiarius régiségük miatt már elnevezésükre sem találta alkalmasnak az „irtás” kifejezést, de engedélyezte a földek megtartását, „ha az után is essendő urbariális adózásokra kötelezi magát használója”.⁶⁴

Dolgozatunk címében is jeleztük, hogy csupán adatokat szolgáltatunk a birtoktörténet és a jobbágyviszonyok kérdéseiben, egy-egy részterület helyzetének elemzésével. Terjedelmi korlátok miatt ezt is csupán töredékesen tehattük. Arra azonban úgy véljük sikerült rámutatnunk, hogy a század a Csáky-birtokokon is a jobbágyi terhek emelkedését hozta.

Az Eszterházyak (akiknek jelentősebb birtokai úgyszintén nem a keleti országrészben voltak) uradalmától eltérően a bihari Csáky-birtokok jobbágynépessége kezdettől fogva csaknem minden adónemmel tartozott, az évszázad második felében a robot és természetbeni szolgáltatások nőttek meg, esetenként csaknem elérve az úrbérrendezés követeléseit. Ez a két erdélyi zálogbirtokos család, a Hallerek és Kornisok birtokigazgatási és gazdálkodási tevékenységével is összefüggött. A 80-as években már az urbárium lett a mérce és hivatkozási alap, ami teljesen megfelelt a földesúri érdekeknek.

Contributions of the Csáky estate to the social history of Bihar in the 18th century

Klára Papp

The paper examines the earliest grant of the Csáky estate of followed by the possession of lands and goods belonging to the farm at Margita as reflected by contracts between the two branches of the family, and by pledges held by the relatives. The author aims at summarising the possible or proven causes of the characteristics of changes in serfdom and in services in short.

From the first half of the century, in the time when Zsigmond Csáky and his inheritors were holding the pledges, many bonded inhabitants of perpetual serfdom are known, and this phenomenon, considered general for the 17th century, affirms archaic features by all means.

Although the litigation started in 1742 within the family about the estates in Bihar was decided in favour of the male line, the families of the descendants of the female line held pledges until 1784–1785. There was a tendency for a change of the burdens for the serf population in the time when György Haller and Mihály Kornis held the pledges, generalizing the burdens, having been born previously only by perpetual serfs; natural services were enlarged and socage duties were increased. All of this had the result that the level of duties reached the demands of paying the quitrent; the change was in connection with the running of estates by the two pledge holder families in Transylvania and with their farming activities.

Данные к истории развития общества бихарского имения Чаки в XVIII веке

Клара Пapp

Работа занимается исследованием одного из самых старых дарственных владений Чаки. Прослеживает принадлежность принадлежащих к маргитским владениям земель и доходов, начиная с периода стабилизации имения после изгнания турков до конца XVIII века в свете соглашений и родственных залоговых владений между двумя фамильными ветвями. Делается все это для того, чтобы попробовать коротко обобщить предполагаемые или же доказанные причины своеобразностей, проявляющихся в изменении крепостного общества и обслуживания.

В первой половине века во времена залогового владения имением Жигмондом Чаки и наследниками известно о множестве жителей, обладающих поручительскими письмами и вынужденных на вечное закрепощение. И это является тем явлением, которое можно назвать общепризнаваемым для XVII века и которое в любом случае укрепляет черты архаизма в XVIII веке.

64 Protocollum Instantiarum 1786. — OL. P. 71. Fasc. 158. No 47.